

Олена СПАССКОВА,

orcid.org/0000-0002-2004-8402

кандидат мистецтвознавства,

асистент кафедри теорії і методики декоративно-прикладного мистецтва та графіки
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна) *spasskova.elena1990@gmail.com*

Тетяна ГОРАНЬСЬКА,

orcid.org/0000-0002-7839-181X

старший викладач кафедри української та зарубіжної літератур

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського
(Одеса, Україна) *tatyanagoranskaya@gmail.com*

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ОБРАЗІВ ДРАМИ-ФЕЄРІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ «ЛІСОВА ПІСНЯ» В ІЛЮСТРАЦІЯХ В. ЄФІМЕНКА

У статті вперше досліджено ілюстрації одеського художника Віктора Єфименка (1933–1994) до драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», виконаних у 1970–1971 роках. Проаналізовано графічне втілення основних тем драматичної поеми: кохання головних героїв, гармонії між людиною і природою, взаємозв'язок життя та смерті. Проведено композиційний аналіз ліногравюру. Виявлено, що для В. Єфименка властиве глибоке проникнення у духовний світ літературних персонажів. Показано, що одеський графік демонструє високу майстерність у техніці ліногравюру, з притаманним їй контрастом чорного та білого, що якнайкраще допомагає передати драматургію літературного твору.

Проаналізовано 9 ліногравюру одеського художника, присвячених драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», а саме: «Пробудження Мавки», «Лукашева сопілка», «Заколот ворожих сил», «Танець перелесника», «Той, що в скалі сидить», «Не зневажай душі своєї цвіту...», «Мавка, хрест», «Заклинання Килини», «Останній сон Лукаша», що становлять закінчений художній цикл.

Важливим аспектом дослідження є компаративний аналіз; вищенаведені ілюстрації розглядаються в порівнянні з циклом робіт В. Єфименка до повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», оскільки на думку авторів, вони мають багато спільних рис як на рівні поетики, так і на рівні проблематики. Зазначається, що важливим аспектом драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» та повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» є використання образів української міфології, що знайшло також яскраве відображення і в ілюстраціях В. Єфименка.

Аналіз ліногравюру у контексті особистого переосмислення художником-графіком драми-феєрії української письменниці дозволив зробити висновок, що В. Єфименко не зупиняється на вирішенні стилізованих проблем зображення, а робить акцент на ідейно-змістовому сенсі ілюстрації.

Ключові слова: ілюстрація, ліногравюра, драма-феєрія, міфологія, поетика, художній образ.

Olena SPASSKOVA,

orcid.org/0000-0002-2004-8402

Candidate of Art Studies,

Assistant at the Department of Theory and Methods of Decorative
and Applied Arts and Graphics

South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) *spasskova.elena1990@gmail.com*

Tetiana HORANSKA,

orcid.org/0000-0002-7839-181X

Senior Lecturer at the Department of Ukrainian and Foreign Literature
South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky
(Odesa, Ukraine) *tatyanagoranskaya@gmail.com*

ARTISTIC RECEPTION OF THE IMAGES OF LESIA UKRAINKA'S FÉERIE DRAMA "THE FOREST SONG" IN THE ILLUSTRATIONS BY V. YEFYMENKO

The article examines for the first time the illustrations by the Odesa artist Viktor Yefymenko (1933–1994) for Lesia Ukrainka's féerie drama "Forest Song" performed in 1970–1971. The graphic embodiment of the main themes of the dramatic poem is analyzed: the love of the main characters, the harmony between man and nature, the relationship between

life and death. A compositional analysis of linocuts was carried out. It was revealed that V. Yefymenko is characterized by a deep penetration into the spiritual world of literary characters. It is shown that the Odesa graphic artist demonstrates high skill in the linocut technique, with its inherent contrast of black and white, which helps to convey the drama of the literary work in the best possible way.

The article analyzes 9 linocuts by the Odesa artist dedicated to Lesia Ukrainka's féerie drama "The Forest Song", namely: "The Awakening of Mavka", "Lukash's Pipe", "Mutiny of the Enemy Forces", "Dance of the Perelesnyk", "The One Sitting in the Rock", "Do not disrespect the bloom of your soul...", "Mavka, the Cross", "The Spell of Kylyna", "Lukash's Last Dream", which constitute the completed artistic cycle.

An important aspect of the research is comparative analysis; the above illustrations are considered in comparison with the cycle of works by V. Yefymenko to M. Kotsyubynskyi's novel "Shadows of Forgotten Ancestors", since, according to the authors, they have many common features both at the level of poetics and at the level of issues. It is noted that an important aspect of Lesia Ukrainka's féerie drama "The Forest Song" and M. Kotsyubynskyi's novel "Shadows of Forgotten Ancestors" is the use of images of Ukrainian mythology, which was also vividly reflected in the illustrations by V. Yefymenko.

The analysis of linocuts in the context of the graphic artist's personal reinterpretation of the féerie drama of the Ukrainian writer made it possible to conclude that V. Yefymenko does not stop at solving the stylistic problems of the image, but emphasizes the ideological and substantive meaning of the illustration.

Key words: illustration, linocut, drama extravaganza, mythology, poetics, artistic image.

Постановка проблеми. У одеській графіці останньої чверті ХХ століття особливе місце займають ілюстрації Віктора Георгійовича Єфименка (1933–1994). Для творчості цього митця був притаманним глибокий інтерес до художньої літератури, особливо до творчості українських письменників, таких як Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський. Можемо сказати, що створення ілюстрацій до їх творів стало справою життя для художника.

У 1970–1971 роках В. Єфименко працював над серією ліногравюр до драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки. Ілюстрації були експоновані у 1971 році на виставці у Києві, присвяченій 100-річчю від дня народження письменниці. В сімейних архівах художника зазначається, що було створено 14 ліногравюр, але до нашого часу збереглися лише 9.

На нашу думку, драма-феєрія «Лісова пісня» має багато спільних рис із написаною приблизно в той же час повістю «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, що проявляється як на рівні поезики, так і на рівні проблематики. Особливо впадає у вічі, що обидва автори широко використовують у згаданих творах міфологічні образи, що в цілому було характерним для неоромантичного напрямку в літературі початку ХХ ст. Тому не дивно, що після ілюстрування у 60-х роках повісті «Тіні забутих предків», Єфименко звернувся до «Лісової пісні». Очевидно, що художника продовжували цікавити неоромантичні сюжети та образи української літератури, пошук утраченого зв'язку між природою та людиною, український фольклор та міфологія. Теми життя та смерті, кохання, вірності, зради отримали гідне осмислення у творах українських класиків. Спостерігається також співзвучність образів повісті М. Коцюбинського

та драми Л. Українки: Івана й Лукаша, Марічки й Мавки, Палагни та Килини. Збігаються й ідейна спрямованість творів – оспівування краси української природи, чистоти людських взаємин і почуттів, засудження бездуховного життя, обмеженого дрібними побутовими потребами й інтересами. Віктор Петров (Домонтович) охарактеризував «Лісову пісню» як «спробу символістичного відтворення міфу про природу, що перебуваючи в становищі одриву, перемагає цей розлад і повертається до первісної єдності людського й стихійного» (Петров, 1954: 159).

Аналіз досліджень. Творчість Лесі Українки, зокрема драма-феєрія «Лісова пісня», була детально досліджена в українському літературознавстві. Особливої уваги, на наш погляд, заслуговують монографії В. Агеевої «Поетеса на зламі століть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації», О. Забужко «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій», С. Кочерги «Культурософія Лесі Українки», М. Моклиці «Естетика Лесі Українки (контекст європейського модернізму)», Л. Скупейко «Міфопоетика «Лісової пісні» Лесі Українки».

Художній доробок В. Єфименка, а саме ескізи, що раніше не були оприлюднені, було надруковано у 6 каталогах під керівництвом кандидата мистецтвознавства А. Тарасенко.

Мета статті – дослідити художню рецепцію образів драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» в ілюстраціях Віктора Єфименка.

Виклад основного матеріалу. Одеський художник Віктор Єфименко був одним із засновників художньо-графічного факультету Одеського педагогічного інституту, нині Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, де викладав різноманітні

мистецькі дисципліни, такі як графіка, малюнок, композиція та інші. Одночасно з цим, з кінця 60-х до кінця 70-х, художник працював у одеському книжковому видавництві «Маяк», де виконував державні замовлення. Ним було проілюстровано безліч книг, але, на жаль, більшість з них не відображали його світосприйняття. У той же час, твори, що самостійно були обрані графіком для ілюстрування – це перевірена часом класика української та світової літератури: «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського, «Слово о полку Ігоревім», сонети В. Шекспіра та інші. Художник обирав складні та різнопланові твори, які відповідали його мистецьким смакам та внутрішній філософії. Тому не дивно, що предметом його творчого зацікавлення стала драма-феєрія Лесі Українки «Лісова пісня».

Ілюстрації до «Лісової пісні» були створені у популярній серед художників книги 60–70 років техніці ліногравюри, чому сприяло два фактори: доступність та пластичні можливості лінолеуму. Виготовлення друкарської форми з цього матеріалу виявилось дешевшим, ніж з дерева або металу. Також на лінолеумі можна вирізати гравюри великого розміру і він зручний в обробці. Ця техніка має багаті можливості та цікаві особливості штампу, що дозволяє легко створювати різноманітні текстури. Єфименко обрав для себе чорно-білу ліногравюру, через лаконізм її художньої мови, різкі контрасти чорного та білого, живописний штрих, який створюється завдяки м'якості матеріалу. Професор Ольга Лагутенко так описує захоплення ліногравюрою: «Художники прагнули посилити графізм лінії, енергійної, плинної чи рвучкої, здобутої штихелем, підкреслити площинність чорної плями на білому тлі» (Лагутенко, 2011: 51).

У сімейному архіві художника збереглися записи з точною нумерацією та назвами ілюстрацій: 1. «Пробудження Мавки», 2. «Лукашева сопілка», 3. «Лукаш і Мавка біля озера», 4. «Заколот ворожих сил», 5. «Корови, Лукаш, Мавка», 6. «Мавка з русалкою польовою», 7. «Лукаш і Килина», 8. «Танець перелесника», 9. «Той, що в скалі сидить», 10. «Не зневажай душі своєї цвіту...», 11. «Мавка, хрест», 12. «Заклинання Килини», 13. «Пожежа», 14. «Останній сон Лукаша».

Перша ілюстрація «Пробудження Мавки» зображує розповідь Мавки Лукашу про те, як вона зимувала у старій вербі:

«І снилися мені все білі сні:
на сріблі сяяли ясні самоцвіти,

стелилися незнані трави, квіти,
блискучі, білі... Тихі, ніжні зорі
спадали з неба – білі, непрозорі...»

(Українка, 2021: 258).

Художник майстерно зображує снігову хуртовину, що оточує сплячу дівчину. Білі сніжинки немовби танцюють на чорному тлі. Техніка чорно-білої ліногравюри ідеально підходить для зображення зимової казки, яку створює Єфименко у цій ілюстрації. Цікаво, що для першої ілюстрації художник обирає саме цей невеличкий фрагмент діалогу, а не більш розповсюджене зображення зустрічі двох закоханих, яке ми побачимо далі.

Наступна ілюстрація «Лукашева сопілка» – це ще одна варіація на тему канонічного, пасторального зображення закоханих на лоні природи, яке своїм корінням прямує до відомих античних образів Дафніса і Хлої – героїв однойменного роману Лонга.

«Лукаш грає веснянки. Мавка, слухаючи, мимоволі озивається тихесенько на голос мелодії.
<...>

Мавка

Як солодко грає,
як глибоко крає,
розтинає білі груди, серденько виймає!»

(Українка, 2021: 259).

Змальовуючи закохану пару, Єфименко використовує художній прийом, який вже застосовував у схожій сюжетній композиції, а саме в зображенні Івана з «Тіней забутих предків». В обох ілюстраціях головні герої показані чітким силуетом на фоні містичного, таємничого світу природи, на той час як міфічні створіння, такі як цезник або мавка немовби розчиняються, стають напівпрозорими у сонячному світлі. Завдяки музиці Лукаша Мавка відкриває для себе особливості двох світів: природи та людей. І саме цю різницю підкреслює художник.

Творча спадщина В. Єфименка свідчить, що його дуже цікавила тема слов'янської міфології, він неодноразово обирав твори, які дозволяли йому працювати над образами потойбічних створінь. Тому, не дивно, що для наступної ілюстрації «Заколот ворожих сил», він обирає уривок твору, в якому фігурують міфологічні істоти, що за фольклорними переказами населяли волинські ліси: русалка (дух потопельниці), потерчата (діти, що померли нехрещеними), куць (чорт). За віруваннями предків вони доволі вороже ставились до людей, що вторглися у їх володіння, тому й намагалися вбити Лукаша, заманивши хлопця у трясовину болота, що й зображено на ілюстрації.

Ліногравюра «Танець перелесника» відтворює один із епізодів другої дії драми-феєрії. Мавка, кохання якої зраджує Лукаш, повертається до лісу, де зустрічає Перелесника. О. Кольберг зазначає, що перелесник найчастіше уявляється в подібні молодого, ставного, високого й вродливого парубка з рудим волоссям. Ті, хто любляться з перелесником, поволі марніють, сохнуть, втрачають тямку й зрештою вмирають, найчастіше задушені міцними обіймами демонічного коханця (Українка, 2021: 579). Перелесник, тобто спокусник, відчуває трагедію Мавки, яка втратила кохання. Вона вже не належить ні до світу природи, ні до світу людей.

В драмі-феєрії Л. Українки читаємо: «Прудко вирує танець. Срібний серпанок на Мавці звився угору, мов блискуча гадючка, чорні коси розмаялись і змішалися з вогнистими кучерями Перелесника. <...> Голова її падає йому на плече, руки опускаються, він мчить її в танці омлілу» (Українка, 2021: 305). Саме цей момент танцю зображує Єфименко в ілюстрації. Перелесник, оточений полум'ям, кружить непритомну Мавку у своєму смертельному хороводі. Постать головної героїні немовби розчиняється на темному тлі ліногравюри, в той же час білий вогонь дуже чітко зображено.

Вбивчий танок викликає «Того, що в скалі сидить» або Марище – духа мороку й смерті. На думку дослідника В. Давидюка, цей образ драми «нагадує гуцульського тератоморфного діда Капуша, що так само сидить у скалі і постійно вимагає собі жертв у вигляді молодих вродливих дівчат» (Давидюк, 2007: 216).

Марище відчуває тимчасову слабкість духу Мавки і тому звертається до неї з такими словами: «Я поведу тебе в далекий край, незнаний край, де тихі, темні води спокійно сплять, як мертві, тьмяні очі, мовчазні скелі там стоять над ними німими свідками подій, що вмерли» (Українка, 2021: 306).

На ілюстрації «Той, що в скалі сидить» Єфименко зображує химерну постать потойбічних сил у вигляді чорного моноліту з обличчям мерця. В цій чорній порожнечі глядач бачить ув'язнену постать Мавки, яка немовби благає про допомогу. Художнику вдалося створити дійсно жахливий образ безвиході, пастки в яку потрапила молода дівчина.

Зображення «Не зневажай душі своєї цвіту...» не має конкретної прив'язки до тексту, але носить доволі символічний характер, ілюструючи зраду Лукаша, в першу чергу, самому собі. Художник показує як побут знищує творчу особистість.

У центрі ліногравюри розташована згорблена постать Лукаша. Його обличчя опущено донизу, замість очей чорне провалля, як свідчення про те, що воля до життя вже покинула чоловіка. Про відстороненість героя від оточуючого світу свідчать також перехрещені руки. Позаду Лукаша стоять Килина та його мати. Вони чітко контрастують з понурим чоловіком своєю впевненою поставою. Персонажів оточують атрибути сільського побуту: свійські тварини, тин з глечиком. Схожа сюжетна композиція була також в ілюстраціях Єфименка до «Тіней забутих предків», а саме в зображенні сімейного життя Івана та Палагни, де жінка виступала сильною, вольовою особистістю, а чоловік був невпевненим у собі.

Ілюстрація «Мавка, хрест» переносить глядачів до третьої дії драми. Тепер Мавку ледве можна упізнати, це більше не молода, чарівна дівчина у вінку. З ніг до голови вона вбрана в чорний, траурний одяг. В її постаті можна відчутти весь смуток і жаль, який їй довелося пережити, а тепер ще й доводиться оплакувати смерть близької людини. Навіть природа сумує разом з нею. На тлі ліногравюри Єфименко зображує похмуре небо, вкрите темними хмарами, що вибухнули дощем.

На передньому плані зображено усміхнену постать чорта (куць), йому байдуже до горя Мавки. Його безтурботну поведінку підкреслено також тим, як вільно він себе почуває, сидячи на пеньку від прадавнього дуба, що був важливим символом первісного лісу. Між двома персонажами відбувається діалог:

«М а в к а
Як? Дядько Лев умер?
К у ц ь
Он і могила.
Під дубом поховали, а прийшлося
коло пенька старому спочивати»

(Українка, 2021: 312).

Художнику вдалося дуже тонко передати душевний стан героїні, яка втратила свою духовну сутність. Не дарма її зустрічає нечиста сила, яка прагне заволодіти Мавкою. В цій ілюстрації В. Єфименко застосовує психологічний паралелізм, передаючи душевний стан героїні за допомогою відповідного стану природи.

Ілюстрація «Заклинання Килини» зображує перевтілення Мавки на плакучу вербу через прокльон Килини:

«...А щоб ти стояла у чуді та в диві!

Мавка змінюється раптом у вербу з сухим листом та плакучим гіллям.

Килина
(оговтавшись від здуміння, ворожо)
Чи ба! Я в добрий час тобі сказала!
Ну-ну, тепер недовго настоїшся!»

(Українка, 2021: 317).

На першому плані художник розташовує постать Килини. Її впевнена поза показує, хто справжня господиня, і що чужинцям з лісу тут не раді. Вона зображена спиною до глядача, але обличчя – в профіль. Погляд Килини вказує на композиційний центр ілюстрації, а саме Мавку, яка обертається на дерево. Художник передає красу верби за допомогою дрібних деталей розлогих гілок дерева з дрібними листочками, що опускаються дотолу. У молодому дереві вгадується постать дівчини. Біле дерево прекрасно прочитується на тлі чорних дощових хмар, що несуть негоду та смуток. Ми бачимо на гравюрі, що В. Єфименко прочитує образи Мавки і Килини як контрастні, оскільки, відповідно до замислу поеми, вони втілюють протилежні погляди на світ: Мавка є уособленням краси природи та кохання, а Килина – приземленої життєвої філософії, орієнтованої на накопичення матеріальних благ. Така бінарна опозиція була притаманною багатьом представникам романтичного напрямку літератури, згадаємо хоча б твори Е. Т. Гофмана.

Ліногравюра «Останній сон Лукаша» ілюструє трагічний фінал драми-феєрії: «...видко знов зимовий краєвид, з важким навісом снігу на вітах дерев. Лукаш сидить сам, прихилившись до берези, з сопілкою в руках, очі йому заплющені, на устах застиг щасливий усміх. Він сидить без руху. Сніг шапкою наліг йому на голову, запрошив усю постать і падає, падає без кінця...» (Українка, 2021: 329).

На першому плані художник зображує Лукаша, що босоніж сидить у снігу. Єфименко досить чітко слідує опису цієї сцени у тексті: очі юнака заплю-

щені, в руках він тримає сопілку. Постать припрошена снігом, який все продовжує йти – з дерева, прямо на Лукаша, падають сніжинки. Сніг у цьому випадку відіграє глибоко символічну функцію, у художній літературі – це символ чистоти, непорочності. Сніг ніби очищує головного героя і разом з тим ховає його від ворожого оточуючого світу. Отже, фізична смерть героя є лише логічним завершенням його душевної загибелі, вона сприймається як його повернення до самого себе, саме тому він помирає з усмішкою на устах.

Композиційно зображення нагадує другу за рахунком ілюстрацію – «Лукашева сопілка». Але, якщо там зображення було немовби просякнуте музикою і сонячним світлом, то тут панує тиша, а чорні силуети дерев на задньому плані виступають мовчазними охоронцями Лукашевого спокою.

Першою і останньою ілюстраціями Єфименко замикає коло. Пробудження Мавки від зимового сну, її трагічна історія кохання з Лукашем, завершується смертю хлопця, його останнім зимовим сном.

Висновки. Художній аналіз ілюстрацій В. Єфименка в контексті рецепції драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня» свідчить про глибоке проникнення одеського художника-графіка у духовний світ літературних персонажів та створення їм переконливих образів. Можемо зробити висновок, що концептуальне осмислення твору письменниці вивело ілюстратора на розуміння глибинних архетипів повісті, поетичних образів і сцен. В зображенні персонажів проявлений психологізм. Творчий метод Єфименка заснований на особистісному сприйнятті твору української письменниці. Використання техніки ліногравюри, з притаманним їй контрастом чорного та білого, допомогло майстру виразити драматургію художнього твору. Таким чином, гравюрам одеського художника характерний синтез літератури та графіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Давидюк В. Позатекстова міфологія «Лісової пісні». *Концепції і рецепції*. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. С. 128–135.
2. Лагутенко О. Українська графіка ХХ століття. Київ: Грані-Т, 2011. 184 с.
3. Петров В. «Лісова пісня». *Лесья Українка. Твори*: у 12 т. Нью-Йорк, 1954. Т. 8. С. 157–176. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ukrainka/Tvory_Tom_8_Dramy/
4. Українка Л. Повне академічне зібрання творів: у 14 т. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2021. Т. 3. Драматичні твори (1909–1911). 656 с.

REFERENCES

1. Davydiuk V. (2007). Pozatekstova mifolohiia "Lisovoi pisni". [Extratextual mythology of "Forest Song"] *Kontseptsii i retseptsii – Concepts and receptions*. Lutsk: "Tverdynia". 128–135. [in Ukrainian].
2. Lahutenko O. (2011). *Ukrainska hrafika XX stolittia*. [Ukrainian graphics of the 20th century] Kyiv: Hrani-T. 184. [in Ukrainian].
3. Petrov V. (1954). "Lisova pisnia". ["Forest Song"] *Lesya Ukrainka. Tvory: u 12 t.* – Lesya Ukrainka. Works: in 12 volumes. New-York. T. 8. 157–176. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Ukrainka/Tvory_Tom_8_Dramy/ [in Ukrainian].
4. Ukrainka L. (2021). *Povne akademichne zibrannia tvoriv: u 14 t.* [Complete academic collection of works: in 14 volumes] Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky. T. 3. *Dramatychni tvory (1909–1911)*. 656. [in Ukrainian].